

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ГЕРАСИМОВ ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.97

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
Давиденко Михайло Леонідович,
Харківській національний
університет імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри кримінально-
правових дисциплін.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Литвинов Олексій Миколайович,
Харківській національний університет
внутрішніх справ, завідувач кафедри
кримінального права і кримінології
факультету № 1;

кандидат юридичних наук, доцент
Клочко Альона Миколаївна,
Сумський національний аграрний
університет, завідувач кафедри
міжнародних відносин.

Захист відбудеться 27 березня 2019 року о 10.00 години на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.30 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 431.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий “26” лютого 2019 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Д. С. Слінько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Банківська система становить стратегічний сегмент ринкової економіки і відіграє провідну роль у забезпеченні стабільних економічних відносин шляхом забезпечення потреби фізичних і юридичних осіб в отриманні якісних банківських послуг, починаючи з належного здійснення платежів, надання кредитів, операцій з цінними паперами і, закінчуючи своєчасним поверненням вкладів. Тому головним завданням органів державної влади в організації діяльності банківської системи є забезпечення стабільної діяльності кредитно-фінансової сфери. Дотримання таких гарантій має багато складових, однією з яких є протидія злочинам у банківській сфері, яка виражається як у своєчасному виявленні, розкритті та розслідуванні злочинів, так і в організації ефективної політики протидії цьому виду злочинності.

Слабкість державних інституцій у поєднанні з дисфункціональністю правоохоронної та судової систем, тіньові та кримінальні фінансові оборудки стали звичайним видом бізнесу та способом життя для суб'єктів економіки України, що негативно відбивається на економіці держави та соціальній сфері, та призводить до кризового стану суспільних інститутів. Зазначені обставини вимагають від представників науки і практики приділяти посилену увагу теоретичному обґрунтуванню та практичним заходам протидії таким злочинам, як «Шахрайство», «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», «Зловживання владою або службовим становищем», «Службове підроблення», «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», які вчиняються в сфері діяльності банківських установ.

Окремі питання досліджуваної проблеми розглядалися у багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, П. П. Андрушка, В. І. Антипова, О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, А. М. Бойка, В. І. Борисова, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Н. О. Гуторової, М. Л. Давиденка, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, А. М. Клочко, О. В. Козаченка, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, О. М. Литвака, С. Я. Лихової, М. І. Мельника, Т. В. Мельничук, В. М. Поповича, О. П. Рябченко, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, В. Ф. Ущаровського, С. С. Чернявського, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко, С. С. Яценка та інших.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць та їх безсумнівну дослідницьку цінність, проблема формування окремих кримінальних практик у банківській сфері в кримінальні інститути та розробки інституційного механізму протидії банківській злочинності як окремий науковий напрямок

кримінологічних досліджень до цього часу на дисертаційному рівні не розглядалась.

Зазначені обставини вплинули на вибір теми дисертаційного дослідження, визначили її актуальність і відповідність потребам кримінально-правової та кримінологічної теорії у сфері протидії злочинності у банківській сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048). Дисертаційну роботу виконано у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права» (номер державної реєстрації 0116U000916)».

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є обґрунтування концепції протидії криміналізації банківської сфери економіки з використанням методології інституціоналізму, аналіз причин формування окремих кримінальних практик у кримінальні інститути та інституційного механізму протидії тіншовій і злочинній діяльності в банківській сфері, та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Відповідно до поставленої мети визначено такі основні *завдання*:

1) проаналізувати стан висвітлення теми у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі, визначити основні напрями її подальшого дослідження;

2) провести аналіз різних наукових поглядів на сутність поняття «злочинність у банківській сфері» та з метою єдиного розуміння та вживання запропонувати його авторське визначення;

3) розробити на основі аналізу наукових концепцій кримінологічної класифікації та відповідних норм КК України класифікацію злочинів у банківській сфері України;

4) обґрунтувати доцільність використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності в банківській сфері;

5) дослідити інституційну сутність злочинності в банківській сфері як окремого соціального інституту і різновид широко розповсюдженої соціальної практики;

6) здійснити обґрунтування вибору елементів кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері і методів їх дослідження;

7) проаналізувати кількісно-якісні показники злочинності в банківській сфері;

8) надати кримінологічну характеристику злочинців у банківській сфері;

9) провести аналіз детермінації злочинності в банківській сфері;

10) визначити основні напрями формування інституційної моделі протидії злочинності в банківській сфері;

11) дослідити правові засади і суб'єктів протидії злочинності в банківській сфері;

12) розкрити стан та напрями міжнародного співробітництва протидії банківській злочинності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із запобіганням та протидією злочинності в банківській сфері України.

Предметом дослідження є протидія злочинності у банківській сфері.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплексний підхід до вивчення особливостей законодавства, що регулює відносини у сфері протидії злочинам у банківській сфері в Україні, що передбачає використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання в їх поєднанні. Використання *загальнонаукового діалектичного методу в поєднанні з інституціональним* дозволило розкрити зв'язок та взаємодію легальних (формальних) та нелегальних (тіньових/кримінальних) інститутів банківської сфери (підрозділи 1.3, 3.1). *Історичний метод* був використаний для аналізу еволюції поглядів про методи кримінологічного дослідження та питання сутності кримінологічної характеристики, її місця та вибору її елементів, змісту та елементів криміналізації банківської злочинності, змісту та елементів кримінальної політики, розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.4). Для здійснення кількісного та якісного аналізу показників злочинності у банківській сфері, а також для розробки типових рис особистостей, які вчинили злочини у банківській сфері, було використано *соціологічний та статистичний методи* (підрозділи 2.2, 2.3). *Системний підхід* був використаний під час аналізу системно-структурних зв'язків між окремими інституціями, що здійснюють контрольні-регулятивні та правоохоронні функції у сфері протидії злочинності в банківській сфері та складають єдиний інституційний механізм (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). За допомогою *компаративістського та формально-догматичного методів* здійснено аналіз окремих кримінальних практик у банківській сфері економіки, встановлено детермінанти її криміналізації, проаналізовано українські та міжнародні правові норми у сфері протидії злочинності (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Емпіричну базу дослідження склали матеріали: узагальнення постановлених судами вироків у 86 кримінальних справах (провадженнях) розглянутих протягом 2001–2017 рр. про злочини, передбачені ст. ст. 190, 191, 222, 366 КК України; статистичні матеріали (звітність Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України); узагальнення даних Державної служби статистики та Національного банку України, а також результати проведених анкетувань 80 експертів (працівників служб безпеки банків), вивчення громадської думки.

Правовою основою дослідження є Конституція України, закони та нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в українській кримінологічній науці дослідженням злочинності в банківській сфері, виконаним за допомогою інституційного методу наукового пізнання, в якому запропоновано принципово новий ракурс розгляду проблематики забезпечення функціонування та координаційної взаємодії суб'єктів протидії злочинності у зазначеній сфері в умовах євроінтеграції. Основні результати дослідження, які становлять його наукову новизну, характеризуються такими положеннями:

уперше:

- криміналізацію банківської сфери визначено як соціальний деструктивний процес, в межах якого легальні банківські інститути деформуються і набувають кримінальних властивостей, що призводить до негативних наслідків для економіки;

- запропоновано інституційну модель протидії злочинності в банківській сфері як багаторівневу систему, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, яка орієнтується на досягнення певного результату, основною складовою якого повинні стати як виявлення дисфункцій в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь;

- окремо виділено міжнародні фінансові установи як суб'єкти протидії злочинності в банківській сфері, роль яких виражається у специфічній кримінологічній діяльності, що полягає у стимулюванні політичної волі керівництва Української держави до заходів з приведення українського законодавства та правозастосовної практики до рівня міжнародних стандартів;

удосконалено:

- вчення про детермінацію злочинності в банківській сфері та систематизацію детермінант шляхом розвинення наукового положення щодо інституалізації кримінальних та тіньових процесів та розширеного самовідтворення кримінальних практик у сфері економіки;

- визначення змісту поняття «злочинність у банківській діяльності» як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю, або інсайдерську інформацію банків;

- визначено кримінологічну класифікацію злочинів у банківській сфері за видами банківської діяльності: злочини у сфері банківського кредитування; злочини у сфері розрахункових операцій банків; злочини у сфері депозитних операцій банків; інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо);

- окремі елементи вчення про міжнародне співробітництво у сфері протидії банківській злочинності з точки зору інституційної методології;
набули подальшого розвитку:

- обґрунтування переваг використання інституціональної методології в кримінологічних дослідженнях злочинності в банківській сфері;

- обґрунтування наявності взаємозв'язку між дисфункціями легальних банківських інститутів та окремих кримінальних практик у банківській сфері, що вимагає удосконалення кримінологічної політики у сфері протидії цим злочинам, організації взаємодії та суб'єктів протидії як у межах України, так і на європейському та світовому рівнях;

- обґрунтування необхідності міжнародного інституційного співробітництва у сфері протидії злочинності в банківській сфері в напрямку об'єднання зусиль інститутів протидії злочинності різних країн, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на розслідування злочинів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, розробка стратегії й тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки та рекомендації спрямовані на більш глибоке пізнання кримінологічної природи злочинів у банківській сфері, що сприяють підвищенню ефективності практики їх запобігання. Результати проведеного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері – при подальшому дослідженні злочинів у банківській сфері й розробці заходів протидії цим злочинам (акт впровадження у науковий процес Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса від 01 червня 2018 року);

- у правотворчості – для удосконалення чинного законодавства України з питань реформування органів юстиції та органів контролю за діяльністю суб'єктів банківської сфери, розслідувань зазначених кримінальних правопорушень, кримінальної відповідальності за ці злочини, запобігання таким злочинам;

- у правозастосовній сфері – з метою удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції;

- у навчальному процесі – при викладанні навчального курсу «Кримінологія», підготовці навчально-практичних посібників із курсу «Злочинність у сфері економіки», методичних посібників тощо. Одержані результати дослідження також можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів (акт впровадження у навчальний процес юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 30 квітня 2018 року).

Особистий внесок здобувача. Усі, сформульовані у дисертації положення та висновки, ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. В науковій статті, опублікованій у співавторстві із М. Л. Давиденком, особистий внесок здобувача полягає у обговоренні й формуванні мети та

завдання статті, аналізі наукової літератури, узагальненні отриманих даних та їх інтерпретації. Здобувачем обґрунтовано вибір критеріїв кримінологічної класифікації та розкрито основні елементи поняття «злочинність у банківській сфері». Власні теоретичні розробки здобувача у наукових працях, опублікованих у співавторстві, становлять не менше 50 %. Дисертація є самостійним науковим дослідженням автора.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація виконана, обговорена й схвалена на засідання кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Основні результати дослідження доповідались на таких науково-практичних заходах: Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.); IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів «Верховенство права-основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 15 грудня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у восьми публікаціях, п'ять з яких – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одна – наукова стаття у зарубіжному періодичному виданні, одна – у співавторстві, дві – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура роботи зумовлена метою дослідження, його завданнями і предметом і складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, в т.ч. основний текст – 177 сторінок, список використаних джерел (281 найменування) та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими планами та програмами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

Розділ 1 «Теоретичні засади протидії злочинності у банківській сфері» містить три підрозділи і присвячений теоретично концептуальним питанням протидії злочинності у банківській сфері.

У **підрозділі 1.1 «Поняття злочинів у банківській сфері та їх кримінологічна класифікація»** визначено, що завдання розробки інституційного механізму протидії злочинності в банківській сфері вимагає теоретичного аналізу процесу формування окремих кримінальних практик у соціальні інститути. Першим етапом здійснення такого аналізу є визначення змісту поняття «злочинність у банківській сфері» та відмежування його від інших суміжних понять, таких як «злочини у фінансово-економічній сфері»,

«злочини у кредитно-фінансовій сфері», «злочини у фінансово-банківській сфері», «банківська злочинність» тощо.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що термін «злочинність у банківській сфері» необхідно розуміти як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю або інсайдерську інформацію банків.

Порівняльна характеристика понять «злочини у банківській сфері» і «злочини у фінансово-економічній сфері» вказують на те, що ці поняття співвідносяться як частина і ціле, де «злочини у банківській сфері» є складовою частиною поняття «злочини у фінансово-економічній сфері», те ж саме стосується і співвідношення понять «злочинність у банківській сфері» і злочини у «кредитно-фінансовій сфері», де перше поняття є частиною другого. Аналізуючи та порівнюючи зміст термінів «злочинність у банківській сфері», «злочини у сфері банківської діяльності» на підставі чинного законодавства зроблений висновок про те, що злочини у банківській діяльності є частиною злочинності у банківській сфері. Терміни «злочинність у банківській сфері» і «банківська злочинність» за своїм змістом є тотожними.

Дисертант на основі аналізу різних підходів вибору критеріїв класифікації доходить висновку про доцільність використання критерію характеру життєдіяльності, здійснення класифікації за видами сфер банківської діяльності, що визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність» на: 1) злочини у сфері банківського кредитування; 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків; 3) злочини у сфері депозитних операцій банків; 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо).

Запропоновано і обґрунтовано необхідність здійснити більш високий рівень абстрагування структури зазначених груп злочинів, поділивши їх за критерієм особливостей суб'єкта злочинного посягання на: а) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами банківських установ; б) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур або інших установ та організацій; в) злочини, що посягають на фінансові ресурси банків іншими особами без участі представників цих фінансових установ.

У підрозділі 1.2 «Методологічні засади кримінологічного дослідження злочинності у банківській сфері» обґрунтовано доцільність використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності в банківській сфері, яка дає можливість виявити закономірності діалектичного розвитку цього виду злочинів у взаємозв'язку з іншими інституціями, що включають як легальні інститути, так і кримінальні інституції. За результатами аналізу особливостей інституціональної природи криміналізації злочинності в банківській сфері було виявлено взаємозв'язки функціонального характеру з

недоліками легальних чинних інституцій, що регулюють та контролюють здійснення законної банківської діяльності, та дисфункції інституцій різного характеру, включаючи ті, до функцій яких входить протидія злочинам цього виду. На основі аналізу виявлених інституціональних дисфункцій зроблено висновки та сформульовано наукові пропозиції щодо вдосконалення та гармонізації інституціонального механізму протидії злочинам у банківській сфері.

У підрозділі 1.3 «Злочинність банківській сфері як інституційне явище» з'ясовується інституціональна сутність соціального феномену «злочинність у банківській сфері» як різновид широко розповсюдженої соціальної практики, що має зв'язок з іншими видами людської активності, та виражається у специфічній предметній діяльності.

Так, зазначається, що процес інституціонального розвитку сучасного суспільства характеризується широким розповсюдженням кримінальних та тіньових форм соціальної взаємодії, та поступовим деформуванням легальних офіційних інститутів. У цих умовах окремі злочинні практики набувають інституціональних форм. Найбільш вразливою є сфера економіки та її структурна частина – банківська сфера, де тіньові та кримінальні відносини мають значний вплив і тенденцію до інституалізації.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика злочинів у банківській сфері» складається з трьох підрозділів, що присвячені теоретичному обґрунтуванню вибору елементів кримінологічної характеристики злочинів у сфері банківської діяльності та дослідженню обраних елементів.

У підрозділі 2.1 «Вибір елементів кримінологічної характеристики злочинів в банківській сфері та методів їх дослідження» проведено відмежування кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері та їх кримінально-правової і криміналістичної характеристики. Кримінологічну характеристику злочинів автор пропонує розуміти як сукупність тих властивостей злочинних діянь та особливостей злочинців, що мають значення для розуміння причин, які обумовили певні злочини, а також для розробки заходів запобігання та протидії злочинності. Виходячи з цього зроблено висновок про те, що кримінологічна характеристика злочинів у банківській сфері є їх окремим дослідженням, що проводиться з метою розробки та реалізації заходів протидії як інституційної системи, де кримінологічна характеристика є однією з її структурних частин поряд із такими як кримінологічна характеристика причин та умов злочинності та розробка й реалізація заходів протидії їй.

Враховуючи мету та завдання дисертаційного дослідження, автор визначає необхідний набір елементів кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері кількісними та якісними показниками стану цієї групи злочинів, характеристикою типових способів вчинення злочинних посягань та мотивів вчинення цих злочинних діянь, а також інформацією про типові особливості суб'єктів цих злочинів.

У підрозділі 2.2 «Кількісно-якісні показники злочинності у банківській сфері та способи вчинення злочинів у банківській сфері» обґрунтовується, що в умовах відсутності уніфікованої системи класифікації злочинів у банківській сфері державними органами, що здійснюють регулятивну, контрольну діяльність, а також виявлення таких злочинів і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності статистичні дані про кількість злочинів у банківській сфері не можна вважати абсолютно точними. Тому про кількість таких злочинів та про їх динаміку можна робити лише опосередковані висновки.

Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників вимірювання злочинів у сфері банківської діяльності дозволив визначити їх стан і тенденції. Зокрема встановлено, що протягом 2016 та 2017 рр. злочинів у банківській сфері було обліковано 462 і 235 відповідно. Питома вага різновидів зазначених злочинів в залежності від кваліфікації за відповідними статтями Кримінального Кодексу України розподіляється наступним чином: ст. 190 «Шахрайство» – 20,94 % та 26,26 % (у 2016 та 2017 рр. відповідно), ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» – 21,39 % та 2,18 %, ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» – 0,02 % та 1,98 %, ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» – 4,54 % та 1,48 %, ст. 366 «Службове підроблення» – 12,61 % та 10,53 %, ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» – 1,29 % та 0,05 %.

За результатами аналізу запропонованих у кримінологічній і криміналістичній літературі класифікацій способів вчинення злочинів у банківській сфері та синтезу даних, одержаних із судової практики, пропонується визначати декілька груп основних способів вчинення таких злочинів залежності від їх суб'єкта.

Перша група – злочини, що вчиняються керівниками та головними бухгалтерами банків, керівниками їх філій та відділів. Типовими способами їх вчинення є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, зловживанням владою або службовим становищем, службове підроблення, службова недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, доведення банку до неплатоспроможності.

Друга група – злочини, що вчиняються іншими категоріями банківських працівників: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, розголошення комерційної або банківської таємниці, незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять таку таємницю.

Третю групу утворюють злочини, що вчиняються клієнтами банківських установ: шахрайство, підкуп банківських працівників, надання завідомо неправдивої інформації банкам з метою одержання кредитів, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, службове підроблення, доведення до банкрутства.

Четверта група – злочини, які вчиняються іншими, не врахованими вище суб'єктами: заволодіння грошовими коштами банків або їх клієнтів шляхом отримання шахрайським способом інформації про реквізити банківських карток, шляхом розбійного нападу на інкасаторів та відділення банків.

У підрозділі 2.3 «Кримінологічна характеристика особи злочинця» аналізуються наукові позиції щодо визначення і співвідношення термінів «особа злочинця» та «особистість злочинця» та визнається, що їх доцільно розуміти в залежності від контексту застосування. Розглянуто етапи еволюції теоретичних підходів до вивчення особистості злочинця. Проаналізовано особливості досліджень осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки й у сфері банківської діяльності. Визначено основні типові риси таких злочинців.

Для потреб вивчення особи злочинця у банківській сфері виділено такі класифікаційні групи: 1) посадові особи банків; 2) власники банків; 3) працюючі за наймом матеріально відповідальні особи, технічні працівники банків; 4) особи, причетні до банківської діяльності.

Вивчення матеріалів про особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють розбійні напади на банківські установи та інкасаторів, дозволило виявити, що у 95 % випадків ними є особи чоловічої статі; участь жінок, як правило, обмежена ролями підбурювача або пособника. Найбільш кримінально активний вік у чоловіків становить 26–30 років (35 %), у жінок – 23–27 років. Рецидив злочинів становить 27 %.

Основна маса злочинців – особи з середньою освітою (72 %). Більшість з них до вчинення злочину вели антигромадський спосіб життя. При цьому 28 % осіб, які вчинили такі злочини, працювали приватними підприємцями, керівниками та менеджерами суб'єктів підприємницької діяльності. Вони виступали у ролі організаторів або підбурювачів. Громадяни України складають 98 % осіб, які вчинили розбійні напади на банківські установи, та інкасаторів.

Розділ 3 «Детермінація злочинності у банківській сфері та політика протидії злочинності у банківській сфері» складається з трьох підрозділів, присвячених розгляду питань детермінації та засад протидії злочинності у банківській сфері, а також характеристиці стану міжнародного співробітництва в цій сфері.

У підрозділі 3.1 «Детермінація злочинності у банківській сфері» обґрунтовано вибір інституціональної парадигми наукового пізнання злочинності у банківській сфері. Підкреслено, що інституціональний підхід у сучасній науці є однією з ефективних форм організації мультидисциплінарних досліджень, оскільки за допомогою методик та

окремих методів інших наукових дисциплін він вирішує дослідницькі завдання в межах певної предметної сфери. Такий підхід охоплює систему пізнавальних методів та принципів, що передбачають здійснення процесу пізнання як зовнішньої сторони об'єктивної реальності, так і внутрішньої її сторони (явищ та сутності) в русі інституціональних теорій. Для цілей дисертаційного дослідження як базова категорія визначено, що у якості «інституту» можуть виступати: 1) організації, громадські об'єднання, неформальні угруповання людей, сім'я; 2) офіційні правила і норми; 3) стійкі моделі поведінки та соціальних практик; 4) когнітивні прототипи та уявлення.

Визнано важливим для визначення причин вибору особистістю рішення про вчинення злочину положення про інституціональну складову формування поведінки суб'єктів, які діють у межах існуючої інституціональної системи, що впливає не лише на формування ціннісних установок та моделі формування когнітивного прототипу, але й на вибір моделі поведінки. Обґрунтовано, що формування моделі поведінки суб'єктів злочинів у банківській сфері відбувається під впливом легальних і кримінальних інститутів, які склалися в Україні історично.

Визнано, що важливим концептуальним положенням теорії інституціоналізму для визначення причин злочинності в банківській сфері є заперечення «раціональної людини», що керується виключно корисністю, та визнання положення, згідно з яким дії окремо взятих суб'єктів злочину значною мірою зумовлюються зовнішньою ситуацією.

Серед основних інституціональних причин злочинності в Україні взагалі та в банківській сфері зокрема виділено чинник глобальних інституціональних реформ, що перманентно проходять в Україні з кінця 80-х рр. XX ст., розпочавшись з реформування комуністичної ідеології шляхом започаткування гласності та з моменту створення нової інституції – кооперації як соціально-економічного явища. Наголошено, що прийняття Закону «Про кооперацію» сформувало принципово нове соціально-економічне середовище, яке суттєво змінило стан та характер економічної злочинності та визначило сучасну злочинність у банківській сфері.

Констатується, що з прийняттям Закону «Про кооперацію» суб'єкти тіньової економіки з одного боку легалізували свій бізнес, а з іншого боку – перенесли шаблони кримінальних відносин у сферу легального підприємництва та у сферу відносин з державою. Користуючись тим, що законодавство, яке регулює приватну підприємницьку діяльність, не було розвинуто, та відсутністю чітко визначених правил ведення бізнесу, що ускладнювало державний контроль цієї діяльності, представники приватного бізнесу почали виробляти нові, часто кримінальні, практики поведінки, що ставали звичними. У результаті цього відбулася поступова інституціалізація кримінальної практики у сфері економіки, частиною якої є банківська сфера.

У підрозділі 3.2 «Стратегія формування моделі інституційної політики протидії злочинності у банківській сфері» доводиться, що

інституційна модель протидії злочинності в банківській сфері повинна мати вид багаторівневої системи, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, котра орієнтується на досягнення певного результату, основною складовою якого повинні стати як виявлення дисфункції в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь.

У підрозділі 3.3 «Правові засади та суб'єкти протидії злочинності у банківській сфері» в системі правових актів, які регулюють протидію злочинності у банківській сфері, запропоновано поділити їх на наступні групи: Конституція України та інші законодавчі акти, що визначають завдання та принципи такої діяльності; чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано ВР; закони, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації; прямі міжнародні угоди, що регулюють взаємодію та координацію правоохоронних органів на європейському та світовому рівнях. Проведено аналіз чинної правової бази, що регулює банківську діяльність в Україні та здійснено класифікацію нормативно-правових актів за ступенем їх впливу на ситуацію в сфері протидії злочинності в банківській сфері.

У підрозділі 3.4 «Міжнародне співробітництво у сфері протидії банківській злочинності: інституційний аспект» обґрунтовано положення, згідно з яким міжнародним інституціональним співробітництвом у сфері протидії злочинності в банківській сфері можна визначити як об'єднання зусиль інститутів протидії злочинності різних країн, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на розслідування злочинів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, розробку стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

Запропоновано виділити дві групи інституцій міжнародного співробітництва в галузі протидії злочинності в банківській сфері. До першої групи входять інституції, які діють на загальносоціальному рівні протидії злочинності у банківській сфері, до другої – спеціальні суб'єкти протидії цієї групи злочинам.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і знайдено нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування пропозицій удосконалення інституційного механізму протидії злочинності у банківській сфері, а також запропоновано низку висновків, основними з яких є такі:

1. У зв'язку з необхідністю вироблення єдиного розуміння та вживання поняття «злочинність у банківській сфері» запропоновано авторське визначення цього поняття як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок

функціонування банків, та банківської системи, банківську таємницю, або інсайдерську інформацію банків.

2. Дисертант доходить висновку про доцільність здійснення класифікації досліджуваних злочинів за видами сфери банківської діяльності, що визначені Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III: 1) злочини у сфері банківського кредитування; 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків; 3) злочини у сфері депозитних операцій банків; 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо). Залежно від конкретних цілей дослідження, зазначені групи злочинів можуть бути поділені на групи більш високого рівня абстрагування за критерієм особливостей суб'єкта злочину на: а) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами банківських установ; б) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур; в) злочини, що вчиняються іншими особами без участі представників фінансових установ.

3. Обґрунтовано доцільність використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності у банківській сфері, яка дає можливість виявити взаємозв'язки функціонального характеру з недоліками легальних чинних інституцій, що регулюють та контролюють здійснення легальної банківської діяльності, та дисфункціями інституцій різного характеру, включаючи тих, завданням яких є протидія злочинам цього типу.

4. Доведено інституціональну сутність окремого соціального феномену «злочинність у банківській сфері» як різновид широко розповсюдженої соціальної практики, що має зв'язок з іншими видами людської активності, та виражається у специфічній предметній діяльності. Констатується, що процес інституційного розвитку сучасного суспільства характеризується широким розповсюдженням кримінальних та тіньових форм соціальної взаємодії, та поступовим деформуванням легальних офіційних інститутів, у тому числі банківської системи.

5. Зроблено висновок про те, що кримінологічна характеристика злочинів у банківській сфері є окремим дослідженням заходів протидії як інституціональної системи, де кримінологічна характеристика є однією з її структурних частин поряд з такими як кримінологічна характеристика причин та умов злочинності та розробка й реалізація заходів протидії останній. Необхідний набір елементів кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері включає кількісні та якісні показники стану цієї групи злочинів, характеристикою типових способів вчинення злочинів та їх мотивів, інформацією про типові особливості суб'єктів цих злочинів.

6. Обґрунтовано, що в умовах відсутності уніфікованої системи класифікації злочинів у банківській сфері інформацію про кількість таких злочинів та про їх динаміку можна отримати лише опосередкованим засобом. Аналіз існуючих статистичних даних та висновків різних дослідників дозволяє зробити висновок про закономірності відтворення злочинності у

банківській сфері, що носить стабільний характер. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників вимірювання злочинів у сфері банківської діяльності дозволив визначити структуру цієї групи злочинів. Зокрема, питома вага різновидів зазначених злочинів в залежності від кваліфікації за відповідними статтями Кримінального Кодексу України розподіляється наступним чином: ст. 190 «Шахрайство» – 20,94 % та 26,26 % (у 2016 та 2017 рр. відповідно), ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» – 21,39 % та 2,18 %, ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» – 0,02 % та 1,98 %, ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» – 4,54 % та 1,48 %, ст. 366 «Службове підроблення» – 12,61 % та 10,53 %, ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» – 1,29 % та 0,05 %.

7. Дослідження показало, що 70 % осіб, які вчинили злочини, є особами чоловічої статі; приблизно 40 % усіх осіб на момент скоєння злочину мали вищу освіту, 18 % – середню і 42 % – середню спеціальну; за сімейним станом приблизно 40 % були одружені, більшість мали неповнолітніх дітей на утриманні, деякі з них мали 2 або 3 дитини; 58 % засуджених працювали; судимість мали приблизно 20 % осіб, близько 20 % були несудимі згідно зі ст. 89 КК України.

8. Серед основних інституціональних причин злочинності в Україні взагалі, та в банківській сфері зокрема, виділено чинник глобальних інституціональних реформ, що перманентно проходять в Україні з кінця 80-х років ХХ ст., розпочавшись із реформування комуністичної ідеології шляхом започаткування гласності та з моменту створення нової інституції – кооперації як соціально-економічного явища. Наголошено, що прийняття Закону «Про кооперацію» сформувало принципово нове соціально-економічне середовище, яке суттєво змінило стан та характер економічної злочинності та визначило сучасну злочинність у банківській сфері.

9. Дисертантом доведено, що інституційна модель протидії злочинності в банківській сфері повинна мати вигляд багаторівневої системи, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, яка орієнтується на досягнення певного результату, основною складовою якого повинно стати виявлення дисфункції в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь.

10. У системі правових актів, що регулюють протидію злочинності у банківській сфері, виділено такі їх групи: Конституція України та інші законодавчі акти, що визначають завдання та принципи такої діяльності; чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР; закони, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації; прямі міжнародні угоди, що регулюють взаємодію та координацію правоохоронних органів на європейському та світовому рівнях.

11. Окремо виділено міжнародні фінансові установи як специфічні суб'єкти протидії злочинності у банківській сфері, роль яких не обмежується наданням фінансової допомоги Українському уряду для стабілізації економіки, що саме по собі є криміногенним чинником. Специфічною кримінологічною формою діяльності цих установ є стимулювання політичної волі керівництва держави до приведення українського законодавства та правозастосовної практики до рівня міжнародних стандартів.

12. Обґрунтовано висновок про те, що міжнародним інституціональним співробітництвом у сфері протидії злочинності в банківській сфері є об'єднання зусиль суб'єктів протидії злочинності різних країн, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на розслідування злочинів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, розробку стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Герасимов О. В., Давиденко М. Л. Поняття та класифікація злочинів у банківській сфері. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2013. № 1062. С. 158-162.

2. Герасимов О. В. Питання розробки методики дослідження злочинності у банківській сфері. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 145-148.

3. Герасимов О. В. Кримінологічна характеристика та аналіз злочинів у банківській сфері. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 24. С. 203-207.

4. Герасимов О. В. Особливості здійснення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини у банківській сфері. *Форум права*. 2017. № 1. С. 10–14. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/_index.htm_2017 (дата звернення 15.01.2018).

5. Герасимов О.В. Структурний аналіз злочинів у банківській сфері. *Право і безпека*. № 3(66). 2017. С. 57-62.

6. Герасимов А. Использование психологических методов исследования в криминологии: история, проблемы и перспективы. *LEGEA SI VIATA*. 2018. Martie. Chisinau. Nr. 2/3. С. 29-33.

7. Герасимов О.В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини в економічній сфері та боротьби з ними. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.). Харків. 2012. С. 555-558.

8. Герасимов О. В. Застосування методу безпосереднього опитування у кримінологічному дослідженні банківської злочинності. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: ІХ Наук. кругл. стіл молод. вчен., аспір. та маг. (м. Харків, 15 грудня 2017 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна,

2017. С. 84-86. URL: http://jurfak.univer.kharkov.ua/docs/zbirnyk_151217.pdf (дата звернення: 15.01.2018).

АНОТАЦІЯ

Герасимов О. В. Протидія злочинності у банківській сфері. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2019.

Дисертацію присвячено криминологічному дослідженню інституціонального механізму протидії злочинності у банківській сфері. Розглянуто криминологічні особливості детермінації окремих кримінальних та тіньових практик у банківській сфері та переростання їх у кримінальні соціальні інститути.

Надано криминологічну та інституційно-правову характеристику злочинності у банківській сфері, її детермінант, розглянуто суб'єктний та правовий склад протидії злочинності. Визначено поняття та зміст інституціонального механізму протидії криміналізації банківській сфері. Досліджено міжнародні механізми протидії цим злочинам.

Ключові слова: кримінальні практики, тіньова економіка, злочинність у банківській сфері, інституціональний механізм протидії, взаємодія суб'єктів протидії злочинності.

АННОТАЦИЯ

Герасимов А. В. Противодействие преступности в банковской сфере. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2019.

Диссертация посвящена криминологическому исследованию институционального механизма противодействия преступности в банковской сфере. Рассмотрены криминологические особенности детерминации отдельных уголовных и теневых практик в банковской сфере и перерастание их в криминальные социальные институты.

Дана криминологическая и институционально-правовая характеристика преступности в банковской сфере, ее детерминант, рассмотрен субъектный и правовой состав противодействия этому виду преступности. Определено понятие и содержание институционального механизма противодействия

криминализации банковской сферы. Исследованы международные механизмы противодействия этим преступлениям.

Ключевые слова: уголовные социальные практики, теневая экономика, преступность в банковской сфере, институциональный механизм противодействия, взаимодействие субъектов противодействия преступности.

SUMMARY

Herasymov O. V. Banking Crime Counteraction. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Juridical Sciences, specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2019.

The Dissertation is a comprehensive criminological study of crime as a social institution in the field of banking. The scientific work defines the theoretical principles of banking crime study; it covers analysis of the methodological approaches to the study of economic crime. Based on such analysis it was recognized usage of the institutionalism methodology in the study of crime in the field of banking as the most expedient. This methodology makes it possible to identify the patterns of dialectical development of this type of crime in connection with other institutions including legal institutes, illegal, and criminal ones.

As a result of the analysis of institutional nature criminality peculiarities in the banking sector, it was discovered functional relationships with disadvantages of effective legal institutions regulating and controlling the implementation of legal banking activities, and dysfunctions of institutions of various characters, including those whose functions cover counteraction to the crimes of this type. Based on the analysis of identified institutional dysfunctions, conclusions have been drawn and scientific proposals related to improvement and harmonization of the institutional mechanism for crime counteraction in the banking area have been formulated.

The concept of "criminality in the banking area" has been defined as a set of crimes encroaching upon property, banks or bank clients property rights, upon the established procedure of banks and banking system functioning, bank secrecy or insider information of banks as well.

The comparative description of concepts "crimes in the banking area" and "crimes in the financial and economic area" indicate that these notions relate as a part and whole, where "crimes in the banking area" is an integral part of the concept of "crimes in the financial and economic area". The same applies to the relationship between the concepts "criminality in the banking sector" and crimes in "financial and credit area", where the latter concept is a part of the former one. Analysis and comparison of the terms "criminality in the banking sector", and "crimes in the field of banking" content, based on the analysis of current legislation allows us to conclude that banking is a part of the banking area, and the terms "criminality in the banking area" and "bank crimes" are identical in content.

It has been developed a classification of banking crimes types according to the criterion of types of banking spheres, defined in the Law of Ukraine On Banks and Banking, as follows: 1) crimes in the field of bank lending; 2) crimes in the field of banks settlement operations; 3) crimes in the field of banks deposit operations; 4) other crimes related to the activities of banking institutions (securities transactions, foreign economic activity, trust transactions, etc.).

In order to achieve a higher level of these groups of crimes structure abstraction, they have been divided according to the criterion of subject of a criminal offence peculiarities into: a) crimes committed by top managers and other officials of banking institutions; b) crimes committed by banks officers in collusion with representatives of entrepreneurial structures or other institutions and organizations; c) crimes encroaching upon financial resources of a bank and committed by other persons without participation of representatives of these financial institutions.

Key words: criminal social practices, shadow economy, criminality in the banking sphere, institutional mechanism of counteraction, interaction of crime counteraction actors.

Відповідальний за випуск канд. юрид. наук, доцент Васильєв А. А.

Підписано до друку 25.02.2019. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Видруковано на ризографі.
Умов. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № _____

Друкарня